

Ой не з золота – із жита, суди вам, боже, пожити [13,114].

Бажання гарного врожаю, родючості землі є головним чинником обрядодій річного кола і оспівується в календарно-обрядовій поезії:

Вроди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю.

У полі ядро, а вдома – добро!

У полі колосок, а в домі пиріжок [24, 334].

Таким чином, відношення до навколишнього світу наших предків та обрядодійства, ритуальні пісні й танці, які виконувалися під час проведення свят, виявляли особливості архетипу родючості й символізували високий духовний зміст життя. Тому впродовж віків в Україні вироблялася ціла система звичаїв та обрядів, спрямованих на забезпечення родючості полів, плодючості тварин, птахів, шанування родини, пошанування предків. Це було складовою людських цінностей та духовної культури наших предків, які, проживаючи в календарно-обрядовому колі, всі ці звичаї виконували та свято шанували.

1.Борисенко В. Весільні звичаї та обряди в Україні. – К., 1988. 2. Борисенко В. Традиції і життєдайність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000. 3. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966. 4. Гримич М. Традиційний світогляд на етнопсихологічні константи українців. – К., 2000. 5. Там само. 6. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – К., 1997. 7. Довеженко Г. Дитячий фольклор. Народна творчість. – К., 1986. 8. Там само. 9. Там само. 10. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1986. 11. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування нашого народу. – Вінніпег, 1965. 12. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського. – К., 1995. 13. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. – К., 1971. 14. Там само. 15. Народні пісні у записах Івана Манжури. – К., 1974. 16. Передхристиянські релігійно-світоглядні елементи. Генеза народних звичаїв і обрядів. // Енциклопедія українознавства у 3-х т. – К., 1994. 17. Рубаков Б. Язычество древних славян. – М., 1987. 18. Сумцов Н. Хлеб в обрядах и песнях. – Харків, 1985. 19. Таланчук О. Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення. – К., 1999. 20. Українські народні пісні у записах В. Гнатюка. – К., 1971. 21. Українські народні пісні у записах Олександра Потебні. – К., 1988. 22. Чебанюк О. Календарно-обрядові пісні. – К., 1987. 23. Там само. 24. Черемський П., Семеренський В. Дзига. Українські дитячі й молодіжні народні ігри та розваги. – Харків, 1999. 25. Там само. – С. 175. 26. Шумада Н. Закувала зозуленька. Українська народна поетична творчість. – К., 1998.

Надійшла до редколегії 15.09.08

Т. Шептицька, канд. філол. наук

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО РОЗШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВНОГО ПРОСТОРУ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

В статті аналізується сучасний стан та перспективи розвитку державної мовної політики в Україні. Підкреслюється необхідність ратифікації запропонованих проектів законів та концепцій державної мовної політики з дієвими механізмами удосконалення мовної та культурної ситуації в Україні.

The modern condition and prospects of development of the state language policy in Ukraine is analyzed in the article. Imperfection of present legal base is emphasized and the sharp need to update conceptual approaches in the decision of language problems is accentuated. Necessity of ratification of last projects of laws and concepts of the state language policy which detail mechanisms of improvement of a language and cultural situation in Ukraine is emphasized.

Конкурентоспроможність будь-якої нації у сучасному глобалізованому світі передбачає не лише уміння послідовно захищати власні економічні та політичні інтереси на міжнародній арені. Так само необхідною умовою самодостатності, рівноправності та самостійності спільноти у світовому співтоваристві є здатність обороняти питомий мовно-культурний простір, від цілісності та автентичності якого залежить повноцінне існування конкретного індивіда та моральне здоров'я й інтелектуальний потенціал загалу. Відтак, одним із найважливіших завдань держави як особливої форми уконститування та самоорганізації нації стає охорона свого мовного середовища та вироблення цілеспрямованої державної політики, зорієнтованої на досягнення певного мовного стану у суспільстві. Для України проблема мовної політики як складової процесу національно-державного будівництва є надзвичайно актуальною, зважаючи на недосконалість українського законодавства, періодичні політичні спекуляції, неправомочні рішення деяких місцевих органів влади та потужний тиск ззовні. За умов штучного загострення мовного питання, слабкої регуляторної, виконавчої та контрольної діяльності державних інституцій вирішення мовних проблем набуває ідеологічної, структурно-організаційної, культурно-представницької, зрештою, наукової ваги.

Державна політика України щодо розширення українського мовного простору, її зміст, мета та форми реалізації мало досліджені у сучасній гуманітаристиці. Українські вчені більшу увагу приділяли проблемам функціонування української мови як державної, визначали основи її авторитету та комунікативні потужності [1]. Суспільно-політичні обставини розвитку країни спричинили появу ґрунтовних розвідок, в яких аналізувалася сучасна мовна ситуація в Україні [2], вивчалися причини й наслідки таких згубних для мовної та національної самосвідомості

явищ, як білінгвізм, лінгвоцид тощо. Практика використання української мови в різних сферах державного життя України зумовила розгляд засад мовної політики одночасно у лінгвістичній та юридичній площинах. Так, К. Городенська зазначає, що законодавче закріплення за українською мовою статусу єдиної державної на певному етапі сприяло розширенню поля її використання. Водночас правовий нігілізм деяких високопосадовців, недотримання україномовного режиму держслужбовцями, на думку дослідниці, загальмували поступ в удержавленні української мови. К. Городенська як прихильниця наступальної мовної політики наполягає на тому, що "дотримання мовного режиму в різних сферах державного життя, визначеного Основним Законом України, не повинно бути предметом поступок і компромісів..." [1, с. 153]. А за умов бездіяльності владних структур, відповідальних за дотримання мовного законодавства, вирішення кардинальних питань мовної політики в Україні мають взяти на себе академічні інституції гуманітарного профілю. Попри цілковиту слуханість міркувань авторки, зауважимо, що структури Академії наук, хоч і є визначальними, проте не єдиними інструментами здійснення мовної політики. Збереження та розширення україномовного простору повинно бути одним із першочергових завдань для органів виконавчої влади, освітніх установ і засобів масової інформації.

Фахові юридичні коментарі, як правило, спираються на чинну правову базу, що регулює використання української мови у сферах державного управління, ділового спілкування та професійної діяльності. Констатуючи рівень найвищої законодавчої підтримки державної мови, науковці не оминають питань недосконалості конституційних механізмів реалізації державної мовної політики. Зокрема, вони зауважують неповне вирішення проблеми оптимального співвідношення між держав-

ною мовою та мовами національних меншин у частині їх практичного застосування, підкреслюють недостатню розробку понятійного апарату у мовно-юридичній сфері тощо. Це змушує правників робити висновок про те, що "чинне законодавство України ще й досі подекуди характеризується суперечливістю, а нині функціонуючий Закон про мови в Україні вже віддавна не може задовольнити потребу в оперативному реагуванні на зміну мовної ситуації та, відповідно, політичних пріоритетів держави" [3, с. 88]. Дійсно, основи сучасної законодавчої бази щодо функціонування українського мовного простору були закладені ще у радянські часи і потребують суттєвого та кардинального оновлення. А вже сьогоднішні реалії життєдіяльності української нації та перспективи її розвитку вимагають не лише швидкого подолання деструктивних тенденцій, спровокованих ігноруванням мовних проблем, а й формування чіткої, зрозумілої та прозорої державної мовної політики.

Реагуючи на ініціативи Президента України В. Ющенка щодо реорганізації мовної політики, С. Шумлянський розмірковує над необхідністю створення державного органу, який би опікувався мовними питаннями. Окреслюючи можливі назви майбутньої структури, порядок її формування, механізми ухвалення рішень та пріоритетні напрямки діяльності, він висуває вимогу обов'язкового юридичного оформлення такої інституції. На думку політолога, "в українських реаліях закріплення на законодавчому рівні означатиме більш чітку компетенцію та більшу незалежність та життєздатність структури – скажімо, для її ліквідації чи докорінної трансформації у разі зміни влади недостатньо буде розпорядження міністра чи постанови Кабміну" [4]. Заслугує на схвалення ідея автора закріпити за кожним пріоритетним напрямом діяльності нового "мовного органу" конкретних індикаторів, які дозволять постійно оцінювати виконання поставлених завдань, здійснювати моніторинг мовної ситуації в державі.

Опрацювання основних наукових та науково-популярних досліджень останнього часу засвідчує відсутність цілісного бачення засад державної політики у мовній сфері, неповноту висвітлення її цілей, способів реалізації, ресурсного забезпечення тощо. Відповідно нашим завданням є аналіз наявних концептуальних підходів щодо уконституювання української мови на законодавчому рівні та кроків державної виконавчої й судової влади, спрямованих на розширення україномовного простору.

Мовна політика як складова національної безпеки України – це державницька ідеологія та узгоджені з нею дії, зорієнтовані на вирішення існуючих мовних проблем. Здійснення державою певних заходів, покликаних сприяти захисту мови титульного етносу, підтримувати та популяризувати норми української літературної мови, забезпечувати досягнення мовного консенсусу, повинно відбуватися з урахуванням деяких засадничих моментів. По-перше, будь-які спроби державного регулювання мовного простору мають виходити з усвідомлення ролі української мови як чинника національного самовизначення та самоідентифікації українця, його громадянського й політичного вибору. Мова, яка є одним із найважливіших показників належності особи до певної нації, акумулює в собі сутність історичного буття народу, зберігає набутий упродовж тисячоліть досвід та досягнення культури. Отже, турбота про збереження і розвиток української мови визначає рівень національної самосвідомості та зрілості усієї спільноти, забезпечує від процесів денационалізації й деморалізації.

По-друге, послідовне розширення україномовного простору відповідає завданням загальнонаціональної

консолідації українців, підтримує єдність національного організму в просторовому та часовому вимірах. Відтак, концепція державної мовної політики мусить не тільки регламентувати обов'язкові сфери використання української мови як єдиної державної, а й передбачити механізми відповідальності за порушення мовного законодавства, за образу української мови або зумисне обмеження її застосування як державної мови. Жорсткий законодавчий захист українського мовного простору потрібен задля перешкоджання усім імовірним спробам зруйнувати державну та мовно-культурну цілісність України. А утвердження української як мови міжетнічного спілкування поступово сприятиме глибшому порозумінню всередині країни.

По-третє, державна політика з дотримання україномовного режиму повинна бути послідовною, рішучою та регламентуючою. Для вироблення адекватних охоронних засобів варто було б вивчити, проаналізувати та використати мовний досвід інших країн. Зокрема, у Франції чітко розуміння значення національної мови як ідеологічного важеля у становленні та розвитку державності спричинило прийняття радикального за своїм характером закону Тубона (1994). Його автор, міністр культури Жан Тубон, передбачив накладання штрафів та навіть ув'язнення для тих, хто не використовував французьку мову у публічній сфері [5]. У Польщі створення програми державної мовної політики було покладене на Раду польської мови, засновану 1996 року, та Комітет Мовознавства Польської Академії Наук. Запропонований поважними науковцями проект встановлював для польської мови статус державної, вимагав від владних структур, засобів масової інформації нести відповідальність за стан польщизни та підкреслював необхідність популяризації польської мови та культури за кордоном [6].

Мовна політика у сучасній Росії здійснюється відповідно до Конституції Російської Федерації та закону Про державну мову Російської Федерації, що був прийнятий Державною Думою у травні 2005 року. За цим законом державною мовою на усій території Росії проголошена російська. Автори документа дбають як про обов'язковість використання державної мови, детально розписуючи сфери її впровадження, так і про чистоту мови. Вони зауважують, що використання російської мови як державної не допускає вживання слів та виразів, що не відповідають нормам сучасної літературної мови, за винятком іноземних слів, які не мають загальноживаних відповідників у російській мові. З метою захисту та підтримки державної мови Російської Федерації федеральні органи влади зобов'язані здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення права громадян користуватися державною мовою, на удосконалення системи освіти та системи підготовки спеціалістів у галузі російської мови та викладачів російської мови як іноземної, фінансувати видання словників та граматики російської мови, сприяти її вивченню за межами країни [7]. Окрім потужної законодавчої підтримки, одним із способів реалізації державної мовної політики Росії стала федеральна цільова програма "Російська мова" на 2006–2010 рр., фінансована з державного бюджету. Ця програма має як суто внутрішні завдання, а саме: створення умов для повноцінної реалізації функцій російської мови як державної та мови міжнаціонального спілкування, зміцнення державності, національної безпеки та престижу країни, так і зовнішні, до певної міри експансіоністські, – розвиток інтеграційних процесів у державах-учасниках СНД, забезпечення якомога повного задоволення мовних та культурних потреб співвітчизників за кордоном, підтримка російської мови у країнах Балтії. Найважли-

вищими показниками та індикаторами ефективності реалізованих заходів визначаються: збільшення кількості дітей біженців та переселенців, що вивчають російську мову, доступність для населення країн-учасників СНД та Балтії просвітніх заходів, що популяризують російську культуру та телерадіомовлення, збільшення кількості осіб, що здобувають освіту російською мовою у країнах СНД та ін. Як бачимо, найближчі сусіди України та найбільші країни Європейського Союзу не просто дбають про захист власного мовного простору, а й прагнуть поширити його за межі своїх державних утворень.

В умовах цілеспрямованого тиску ззовні Україні необхідно якнайшвидше визначитися з комплексом заходів і портфелем необхідних документів, які б посилили та поглибили функціональний спектр української мови. Викривлена мовна ситуація, яка не відповідає лінгвокультурним запитам більшості українського населення, вимагає прийняти новий Закон України "Про мови", що доповнив би декларативність мовного статусу, зафіксованого у Конституції України. Найбільш прийнятним та обґрунтованим на сьогодні є проект закону, запропонований народним депутатом України В. Кириленком. У ньому автор обумовлює обов'язковість застосування української мови як державної в діяльності органів влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності, у роботі судової гілки влади. Водночас цим законом гарантується право громадян самостійно обирати мову спілкування у приватній сфері. Незайвим є припис, що забороняє умисне спотворення, публічне приниження чи зневажання української мови. На нашу думку, проект В. Кириленка вдало вирішує проблему взаємостосунків державної мови та мов національних меншин: "Держава вживає заходів для збереження і розвитку мов національних меншин, забезпечує підготовку фахівців для задоволення мовних потреб цих меншин. Заходи щодо захисту і розвитку мов національних меншин України не повинні звужувати сферу застосування та вивчення державної мови" [8]. Запропонований документ передбачає також певні протекційні заходи, зокрема, збільшення до 70 відсотків кількості фільмокопій, дубльованих (озвучених, субтитрованих) українською мовою, збільшення до 75 відсотків частки ефірного часу, коли мовлення ведеться українською, підтримка державою україномовного книговидавництва. На особливу увагу заслуговує положення законопроекту, в якому зазначено, що у відносинах з іншими державами Україна відстоює мовні потреби законних українців, збереження, розвиток і вивчення української мови у цих державах. Водночас оздоровлення мовно-політичної ситуації в державі пов'язане не тільки з удосконаленням законодавчої бази, а й, передовсім, з послідовним виконанням чинних розпоряджень і постанов органами влади. Між тим, відкритим та мало висвітленим у пресі, наукових працях та урядових доповідях залишається питання про стан виконання Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у 2003 р. А ця програма була спрямована на зміцнення статусу української мови як державної, на проведення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі лінгвістики, на стимулювання глибокого вивчення української мови як її носіями, так і представниками національних меншин, на фінансування наукових, енциклопедичних, художніх та періодичних видань українською мовою. За цим урядовим документом передбачалася і державна підтримка функціонування української мови в інформаційному комп'ютерному середовищі. Однак, доводиться констатувати,

що україномовний сегмент Всесвітньої інформаційної мережі Інтернет слабо розвинутий. Держава підтримує створення та існування сайтів представницького типу, що інформують про структури й діяльність офіційних установ. Ті освітньо-інформаційні інтернет-ресурси, які подають неупереджені матеріали про стан української мови у нашому суспільстві, висвітлюють питання мовної політики, знайомлять користувачів із надбаннями української культури, як правило, засновані як громадські проекти та працюють завдяки допомозі меценатів чи грантовим вливанням. Так, Бібліотека української літератури (<http://ukrlife.org/main/library.html>) функціонує завдяки моральній і матеріальній підтримці д-ра Марії Фішер-Слиж. А досить вдалий та насичений якісними матеріалами проект "Нова мова" (<http://www.movanova.com.ua>) здобув право на життя, вигравши відкритий конкурс періодичних міні-грантів Програми розширення доступу та навчання через Інтернет (IATP). Ініціаторами цього конкурсу виступили Бюро з питань освіти й культури держдепартаменту США (ECA) і Рада міжнародних наукових досліджень і обмінів (IREX). Зауважимо, що один із найбільших інтернет-порталів Росії "ГРАМОТА.РУ" (<http://www.gramota.ru>), який надає допомогу з будь-яких питань нормативного слововживання у російській мові, був створений у 2000 р. за посередньої підтримки й участі МПТР. У зв'язку з тим, що "мережева" мовна політика не усвідомлюється відповідними і відповідальними українськими структурами як частина державної мовної політики з розширення україномовного простору, громадськість повинна змусити державу виступити активним учасником та гравцем у віртуальному інформаційному середовищі. Адже розвиток Укрнету дозволить вирішити кілька вкрай актуальних для нас завдань – зміцнення української державності шляхом дбайливого ставлення до української мови та посилення впливу України на свою діаспору.

Думається, що позитивно позначатися на розвитку україномовного простору і резонансні та жваво обговорювані рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (№10-рп/99 від 14 грудня 1999 р.) та про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України "Про кінематографію" (№13-рп від 20 грудня 2007 р.), у яких стверджується державний статус української мови та неможливість його зміни місцевими органами управління, однозначно вирішується питання про розповсюдження та демонстрування в Україні іноземних фільмів тільки за умов дублювання (озвучення, субтитрування) державною мовою.

Збереження цілісності українського мовно-культурного простору передбачає розробку комплексної програми мовного планування з дієвими механізмами підтримки української мови й культури, протидії зовнішній мовно-культурній експансії та засобами контролю за її виконанням. Нині на розгляд суспільства представлені два проекти Концепції державної мовної політики України. Перший підготувала робоча група, що працювала у складі Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Міністерстві юстиції України. Ця концепція чітко визначає цілі державної мовної політики, основними з них називаються: утвердження української мови як державної у всіх сферах публічної сфери суспільного життя на всій території України, посилення функцій державної мови як мови громадянства, запровадження заходів позитивної дискримінації, зокрема щодо української мови у деяких регіонах України, сприяння у задоволенні мовних потреб українців у країнах поселення [9, с. 65–66]. У Концепції передбачено й певну систему органів, що забез-

печують здійснення мовної політики, серед яких визначальне місце має належати Національній раді з мовної політики при Президенті України, Міністерству юстиції України, Національній комісії з питань правопису та мовних норм НАН України.

Друга Концепція державної мовної політики, розроблена у Міністерстві культури і туризму України, має приблизно схожу структуру, мету і завдання. Позитивом цього проекту є його практична спрямованість. Автори документа наполягають на здійсненні конкретних заходів у мовній сфері, зокрема на створенні Національної словникової бази, проведенні конкурсів знавців української мови, історії та культури, сприянні функціонуванню в Інтернеті Українського лінгвістичного порталу тощо [10, с. 8–9].

Отже, сучасний стан державної мовної політики характеризується недосконалістю правової бази та гострою потребою оновлення концептуальних підходів у вирішенні мовних проблем. Активізація дискусій в експертному середовищі, поява реальних законодавчих ініціатив дозволяє сподіватися на покращення мовно-культурної ситуації в Україні. Розроблені на сьогодні науковцями та громадсько-політичними діячами проекти враховують український та світовий досвід регулювання мовного простору, деталізують механізми просування української мови у найрізноманітніших сферах, а відтак потребують негайної ратифікації. Водночас

залишаються недостатньо розробленими такі перспективні напрямки державної мовної політики, як забезпечення конкурентоспроможності української мови у сфері бізнесу, запровадження пільгового оподаткування для україномовної друкованої продукції, розробка системи моніторингу етномовних процесів в країні, оприлюднення результатів державної мовної політики на щорічних всеукраїнських слуханнях з функціонування та розвитку української мови.

1. Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали міжнародної конференції. – К., 2000. – 444 с. 2. *Дзюба І.* Сучасна мовна ситуація в Україні // Урок української. – 2000. – № 10. – С. 2–4. 3. *Лесин В.* Державна мовна політика в Україні: конституційний аспект // Українська Акад. держ. упр. при Президенті України. Зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 1: Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України. – С. 87–91. 4. *Шумлянський С.* Як нам реорганізувати мовну політику? // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/12/6/71119.htm> 5. Україні потрібен свій "закон Тубона" // <http://observer.sd.org.ua/news.php?id=10302> 6. О програм польskiej polityki jezykowej // http://rjp.pan.pl/index2.php?option=com_content&task=view&id... 7. Федеральний закон Российской Федерации от 1 июня 2005 г. № 53-ФЗ О государственном языке Российской Федерации // Российская газета. – 2005. – 7 июня. 8. Проект Закону України "Про мови". Інформація з офіційного сайту народного депутата України В. Кириленка // <http://www.kyrylenko.com.ua/legislative.php?id=1> 9. Концепція державної мовної політики // Робочі матеріали IV Всесвітнього форуму українців, 18–20 серпня 2006 р. – К., 2006. – С. 60–67. 10. Концепція державної мовної політики // Слово Просвіти. – 2006. – 20–26 липня. – С. 7–10.

Надійшла до редколегії 28.08.08

І. Федорченко, асп.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР: ЕВОЛЮЦІЙНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Висвітлюється еволюційно-синергетичний підхід до проблеми походження етнотипової поведінки людей. Проаналізовано засади становлення національного характеру українського народу.

The problem of evolutionary-synergic approach of origins of ethnotypical behavior of person is discussed. The development of national character of the ukrainians is analyzed.

Відомі дослідники українського національного характеру (Г. Ващенко, П. Гнатенко, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, Ю. Липа, І. Мірчук, І. Огієнко, Є. Онацький, О. Потєбня, І. Рибчин, М. Сумцов, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, П. Чубинський, П. Феденко, М. Шлемкевич, В. Янів, Я. Ярема та ін.) розглядали цю проблему фрагментарно, без застосування інтегративної методології. Можливість продуктивного застосування такої методології з'явилась після фундаментальних досліджень В. Вернадського, який послідовно доводив необхідність переходу від організмівого рівня аналізу біологічних властивостей людини до вивчення людини в популяційно-видовому, біоценотичному та біосферному типах організації життя, а соціальних якостей людини – в системі ноосфери. Саме після цього людину почали вивчати не тільки як організм, але й як індивіда в системі виду *Homo sapiens* та як особистості в системі суспільства. Саме після фундаментальних досліджень В. Вернадського з'явилась можливість зрозуміти не тільки еволюційний смисл появи різних етнічних спільнот в історії людства, але й закономірності "механіки" етнонаціонального розвитку людства.

Для застосування еволюційно-синергетичного підходу до вивчення національного характеру та етнотипової поведінки людини дуже важливими є дослідження Ч.Дарвіна, К.Бюлера, В.Вундта та ін. Ці вчені довели, що основними етапами розвитку поведінки у філогенезі є інстинкт – навик – інтелект. Поведінка тварин визначається способом життя і суто біологічними закономірностями, адже тварини не здатні зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки, вони здатні вирішувати лише ті "за-

дачі", які зустрічаються в природних умовах їхнього життя і які пов'язані з безпосередньо діючими на них подразниками. Усвідомити безглуздість своїх дій тварини не в змозі. Саме біологічна зумовленість робить психіку і поведінку тварин якісно відмінною від людської психіки (складовою якої є свідомість) та поведінки, які з самого початку мають суспільно-історичний характер. Основним чинником, що вплинув на розвиток людської психіки, свідомості та поведінки, була колективна трудова діяльність, спрямована на спільну мету і оснований на спільному використанні знарядь праці.

В процесі антропосоціогенезу у прадавніх людей виникли перші (відмінні від тваринних) випереджальні ("плануючі") поведінкові програми (еволюція людини йде від підсвідомо-інстинктивних до усвідомлено-вольових форм). Люди почали виготовляти і використовувати (як індивідуально, так і колективно) знаряддя праці, встановлювати відносини між об'єктами і суб'єктами, розуміти причинно-наслідкові та смислові зв'язки. З цього часу накопичення, передача і закріплення колективного й індивідуального досвіду людей відбувається за допомогою різноманітних соціокультурних комунікативних засобів (мова, інші знакові системи тощо).

Отже, культуру можна розуміти як пряме продовження органічних пристосувань, вироблених на основі інстинктивних форм поведінки, що гарантують людині виживання. Природа ж як об'єктивна, незалежна від волі та бажань людей реальність, передувала постанню соціокультурної (а також етнокультурної) сфери, що завжди несе в собі людське діяльне начало. Відомо, що кожна спільнота, яка адаптується до конкретного при-

© І. Федорченко, 2009